

HANS TSON SÖDERSTRÖM

Stigande arbetslöshet – en social katastrof?

Det hävdas på många håll att den ökning av den öppna arbetslösheten som nu förutses för de närmaste åren kommer att orsaka bestående psykiska och sociala skador i samhället. I en genomgång av forskningen är det svårt att finna stöd för sådana hypoteser. Det finns däremot belägg för att arbetslösheten oproportionerligt hårt drabbar redan tidigare svaga grupper på arbetsmarknaden.

Efter flera år av överhettning började läget på den svenska arbetsmarknaden att försvagas under hösten 1990. I februari 1991 uppgick antalet arbetslösa till 106 000 personer eller 2,3 procent av arbetskraften. Det är en ökning med 42 000 personer (0,9 procentenheter) sedan februari förra året. Samtidigt har antalet personer i arbetsmarknadspolitiska åtgärder ökat med ca 9 000, antalet kvarstående lediga platser minskat med 33 000, och antalet varsel om uppsägning ökat från 2 000 till 11 000.

Många faktorer pekar på en fortsatt försvagning av den svenska arbetsmarknaden under 1991: uppbromsad tillväxt i omvärlden, försvagad svensk konkurrenskraft med förlorade marknadsandelar, svag privat inkomst- och konsumtionstillväxt, samt stark återhållsamhet med de offentliga utgifterna. Prognoserna för de närmaste åren varierar men är genomgående dystra (se *Tabell 1*).

De nivåer på arbetslösheten som nu förutses vid en oförändrad ekonomisk politik har tidigare ansetts som socialt – och

Tabell 1 Ett urval prognoser för den öppna arbetslösheten.

	1991	1992
Rev finansplan (apr 91)	2,6	2,8
Konjunkturinstitutet (mar 91)	2,7	3,5
S-E-Banken (apr 91)	2,8	3,5
Handelsbanken (feb 91)	4,0	5,5
Nordbanken (apr 91)	3,5	4,5
Industriförbundet (apr 91)	4,0	5,0

Anm: De två sista prognoserna avser slutet av resp år, övriga årsgenomsnitt.

därmed politiskt – oacceptabla i Sverige. En av den ekonomiska politikens huvudfrågor under valåret 1991 är därför hur man skall handskas med denna ökande arbetslöshet. Skall den tillåtas fortsätta stiga och i så fall hur långt? Är det nödvändigt med en högre arbetslöshet än tidigare för att få bukt med inflationsproblemen i den svenska ekonomin? Det förs kontinuerligt en bred debatt kring de stabiliseringspolitiska aspekterna av dessa frågor i bl a SNS Konjunkturrådsrapporter (se tex Söderström 1991) och *Ekonomisk Debatt* (se tex övriga artiklar i detta nummer).

Men det är uppenbarligen inte möjligt att ta slutlig ställning i dessa frågor utan att också göra en bedömning av en sti-

Docent HANS TSON SÖDERSTRÖM är VD för Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Stockholm, och ordförande i SNS Konjunkturråd.

gande arbetslöshets negativa konsekvenser i form av psykiska och sociala skador. Det finns i Sverige en relativt omfattande forskning kring detta. Syftet med denna artikel är att göra några nedslag i denna forskning som underlag för en bedömning av vilka sociala och individuella konsekvenser en stigande arbetslöshet i Sverige skulle kunna få.

Arbetslösheten i ett dynamiskt perspektiv

Den sysselsättningspolitiska debatten förs ofta som om "arbetsmarknaden" vore en enda homogen marknad, där det antingen föreligger efterfrågeöverskott (brist på arbetskraft) eller utbudsöverskott (arbetslöshet). Statistikens utformning förstärker detta intryck. Låt oss till exempel kasta en blick på sysselsättningsläget 1987 i *Tabell 2*.

En slarvig blick på dessa siffror ger lätt upphov till frågan varför regeringen ska hålla 84 000 personer i arbetslöshet istället för att ordna sysselsättning åt dem. Är det kanske så att regeringen bestämt sig för att "offra" dessa 84 000 personer för att inte lönerna skall stiga för mycket? Och hur skall i så fall dessa arbetslösa umbäranden vägas mot fördelen av lägre inflation?

I själva verket var det emellertid ungefär 275 000 personer som var arbetslösa en eller flera gånger under 1987. Den genomsnittliga arbetslöshetstiden låg mellan 18 och 19 veckor. Vid varje enskilt tillfälle fanns det därför omkring 84 000 arbetslösa.

Den högre bruttosiffran ska i sin tur sättas i relation till de stora in- och utflöden som ägde rum. Under 1987 strömmade sammanlagt 587 000 personer in på arbetsmarknaden, varav 561 000 fick jobb, och 26 000 (4 procent) inte lyckades få något jobb under den tid de var kvar på arbetsmarknaden (en stor del av dessa var säkert personer som började söka arbete i slutet av året). Samtidigt var det 466 000

Tabell 2 Sysselsättningsläget i Sverige 1987 (1000-tal personer i åldern 16-64 år).

Befolkning	5 307
I arbetskraften	4 421
Sysselsatta	4 337
varav på öppna marknaden	4 220
utanför öppna marknaden	117
Arbetslösa	84

Källa: Arbetsmarknaden i siffror 1970-1988, SCB 1989.

personer som lämnade arbetsmarknaden 1987.

En mycket stor del av de tillträdande på arbetsmarknaden (samt en hel del som redan befann sig på arbetsmarknaden) anmälde sig som arbetssökande vid arbetsförmedlingen. I genomsnitt nyanmälde sig 52 285 personer vid arbetsförmedlingen varje månad under 1987. Under en genomsnittlig månad 1987 fanns det vid arbetsförmedlingen 322 873 arbetssökande. Ungefär hälften av de arbetssökande är sk ombytessökande, dvs personer som redan har sysselsättning. (Av dessa är det emellertid endast ca 30 procent som har fast anställning.)

Parallellt med dessa flöden av arbetssökande finns ett kontinuerligt tillflöde av nya jobb, vilka enligt lag registreras som nyanmälda lediga platser vid arbetsförmedlingen. Under en genomsnittlig månad 1987 nyanmälde 58 451 lediga platser och totalt under året nyanmälde omkring 700 000 lediga platser. I genomsnitt var beståndet av lediga platser vid varje enskilt tillfälle detta år 46 132.

Många av de lediga jobben tas naturligtvis av personer som redan befinner sig på arbetsmarknaden, och som ofta inte är anmälda som arbetssökande vid arbetsförmedlingen. Enligt en undersökning av Björklund och Holmlund [1989] baserad på paneldata var det ganska exakt 10 procent av 1 500 undersökta sysselsatta som

Tabell 3 Tillträdande på arbetsmarknaden (exkl feriearbete) efter ålder och utbildning (1 000-tal personer).

Utbildning	Ålder				Summa
	16-19	20-24	25-54	55-64	
Förgymnasial	47	12	20	4	83
Gymnasial	39	48	40	2	129
Eftergymnasial	0	18	35	1	54
Samtliga	86	78	95	7	266

Källa: In- och utflödet på arbetsmarknaden 1987, AMS, Rapport från Utredningsenheten 1988:15.

bytt arbetsgivare minst en gång under perioden januari 1984 till våren 1986. Av dessa var det en fjärdedel som fått avsked, medan tre fjärdedelar lämnat jobbet på eget initiativ. Av dem som lämnat på eget initiativ hade 80 procent ett nytt jobb inom en månad, medan motsvarande siffra för dem som blivit avskedade var knappt 60 procent.

Av de 4 738 000 personer, som var sysselsatta någon gång under 1987, var det 10,5 procent som under året hade mer än en arbetsgivare. Det skedde alltså minst 500 000 byten av arbetsgivare bland dem som redan var sysselsatta under 1987. Totalt bör vi därför kunna räkna med att det under varje år sker minst en miljon matchningar av lediga platser och arbetsökande i Sverige.

Man kan inte räkna med att det i samtliga dessa fall omedelbart "sager klick". Normalt måste ett företag rakna med att ha en plats utannonserad på marknaden under en period innan den kan besättas med en lämplig sökande. Och på samma sätt är det naturligt att en arbetssökande söker under en viss tid innan han/hon slutligen bestämmer sig för att pröva ett passande arbete. Detta beror inte främst på att arbetsgivare eller arbetssökande skulle vara alltför kräsmagade eller halsstarriga, utan huvudsakligen på att såväl arbetssökande som lediga platser skiljer sig åt i ett antal viktiga avseenden. Av Ta-

bell 3 framgår exempelvis hur de tillträdande på arbetsmarknaden skiljer sig åt med avseende på ålder och utbildning. Härtill kommer skillnader i yrkeserfarenhet, bostadsort, löneanspråk, hälsotillstånd, m m.

Ur detta perspektiv blir det helt missvisande att tala om "arbetsmarknaden i Sverige", och om obalanser på denna marknad. Vi har ett antal olika arbetsmarknader som skiljer sig åt i en mängd avseenden. Det är ofrånkomligt att det samtidigt föreligger efterfrågeöverskott (fler jobb än sökande) på vissa av dessa marknader och utbudsöverskott (fler sökande än jobb) på andra. Ett exempel ur verkligheten återges i Tabell 4.

Det är uppenbart inte rimligt att begära att en arbetssökande 55-årig företagsadministratör i Laholm skall ta en tidsbegränsad deltidsanställning som fastighetsarbetare i Uddevalla. Det är här helt ointressant att det samtidigt på "arbetsmarknaden" finns en arbetssökande och ett ledigt jobb.

Brister och överskott på arbetsmarknaden kan i princip tolkas som resultat av bristande flexibilitet i lönesättningen. Det finns emellertid en mängd skäl till att löneanpassningen aldrig går så långt att alla kvantitativa obalanser elimineras. Även med en betydligt större flexibilitet i lönesättningen, långsammare strukturomvandling, bättre prognoser och allmänt

Tabell 4 Arbetsmarknaden för två yrkesgrupper i tre län 1990.

Län	Yrkesgrupp	
	Fastighetsarbetare	Företagsadministratörer
Hallands	Balans	Överskott
Göteborgs o Bohus	Brist	Balans
Älvsborgs	Överskott	Brist

Källa: *Var finns jobben?*. AMS, Rapport från Utredningsenheten 1990:4.

större rörlighet måste man därför räkna med brister och överskott av viss omfattning på olika delarbetsmarknader (se bl a Kazamaki [1991]).

Att höja den allmänna efterfrågenivån så högt att utbudsöverskotten elimineras på samtliga delarbetsmarknader innebär därför med nödvändighet att bristsymptomen på övriga delarbetsmarknader förvärras och att inflationstakten därigenom drivs upp. Detta var ju också huvudbudskapet i den sk Rehn-Meidner-modellen.

Man måste alltså räkna med att arbetslöshet av en viss omfattning utgör ett oundvikligt inslag på en arbetsmarknad som bygger på frivillig matchning. "Full sysselsättning" i bokstavlig bemärkelse kan endast uppnås genom att arbetsgivare tvingas anställa vissa arbets sökande och arbets sökande tvingas acceptera vissa erbjudna jobb. Det i ekonomisk analys använda begreppet "naturlig arbetslöshet" är därför inte uttryck för cynism, utan bara ett erkännande av rätten för arbets sökande att avböja erbjudna jobb. Frågan är inte hur samtliga arbets sökande samtidigt skall kunna få jobb, utan vilken nivå på arbetslösheten som är ett tecken på en väl fungerande arbetsmarknad vid samhällsekonomisk balans.

Vem drabbas av arbetslösheten?

Om man alltså kan hävda att arbetslöshet av en viss omfattning utgör ett naturligt inslag på en arbetsmarknad som känne-

tecknas av stora bruttoflöden och frivillig matchning, så har dock denna inställning traditionellt inte gällt de nivåer på arbetslösheten som nu förutses. Arbetslöshet i storleksordningen 4-5 procent och däröver har under efterkrigstiden ansetts som socialt (och därmed politiskt) oacceptabla i Sverige. Vi skall i detta avsnitt granska vad vi faktiskt vet om hur en ökad arbetslöshet slår på olika grupper på arbetsmarknaden. I nästa avsnitt skall vi sedan se på vad forskningen har att säga om arbetslöshetens konsekvenser för individen.

Även höga nivåer på arbetslösheten skulle inte behöva innebära någon social katastrof om den kunde delas lika av alla. Men det skall då omedelbart sägas att vi säkert vet att arbetstidsförkortningar inte utgör något alternativ till ökad arbetslöshet. Som konstaterades i 1988 års rapport från SNS Konjunkturråd (Söderström [1988]) skulle sådana försök i själva verket innebära *ökad* öppen arbetslöshet, eftersom den uppdrivande effekten av arbetstidsförkortningarna på arbetskraftskostnaden skulle leda till ytterligare produktionsinskränkningar.

Vi har alltså ännu inte funnit något sätt att låta arbetslöshetens bördor delas lika av alla. Bördorna är dock – som vi redan kunnat konstatera ovan – jämnare fördelade än vad en blick på den aktuella arbetslösheten i ett visst ögonblick kan ge anledning att tro. Enligt den sk levnadsnivåundersökningen 1987 var det närmare 15 procent av den vuxna befolk-

Tabell 5 Arbetslöshetserfarenheter för olika befolkningsgrupper (procent).

	Arbetslösa 1984–85	Arbetslöshets- erfarenhet 1980–85
Befolkningen 16–74	2,2	14,6
Män	2,1	15,2
Kvinnor	2,4	14,0
16–24 år	4,0	30,5
25–34 år	3,3	22,2
35–44 år	1,7	11,9
45–54 år	1,4	9,8
55–64 år	2,5	7,5
Arbetare	3,0	19,4
Tjänstemän	1,8	10,5
Jordbrukare	0,2	3,0
Ensamföretagare	0,0	16,0
Studierande	1,4	14,2
Ensamstående småbarnsföräldrar	6,1	40,9
Utländska medborgare	4,9	26,9
Ensamstående mödrar	4,6	23,1
Extremt lågutbildade	3,1	16,0
Norrbottnens län	5,1	22,2
Värmlands län	3,6	18,5
Stockholms län	1,3	10,4

Källa: Levnadsförhållanden, Rapport nr 51, *Ojämlikheten i Sverige, Utveckling och nuläge*, SCB 1987.

ningen som 1984/85 angav sig ha arbetslöshetserfarenhet någon gång under de senaste fem åren. Arbetslösheten var för det stora flertalet av dessa ett övergående tillstånd som varade i någon eller några månader, och som sedan följdes av en fast anställning.

Men samma källa ger också vid handen att det i samhället finns ett antal mindre grupper, som är särskilt utsatta för arbets-

Tabell 6 Arbetslösa kassamedlemmar juli 1990 (Procent av medlemsantalet).

Teateranställdas	15,5
Musikernas m fl	12,2
Skogsarbetarnas	7,6
Hotell-, kafé- och restauranganställdas	6,7
Beklädnadsarbetarnas	5,5
Samtliga kassamedlemmar	2,0
Försäkringsanställdas	0,9
Elektrikernas	0,8
Statstjänstemännens	0,7
Försäkringstjänstemännens	0,5
Apotekstjänstemännens	0,4
Banktjänstemännens	0,4

Källa: Arbetsmarknadsstatistik, Juli 1990. AMS, Rapport från utredningsenheten 1990:5.

löshetsrisker. *Tabell 5* visar på ett antal sådana grupper.

Ensamstående småbarnsföräldrar framstår i detta urval som den värsta problemgruppen, med ungdomarna och de utländska medborgarna på andra resp tredje plats. I dessa fall har arbetslösheten helt uppenbart att göra med problem i samband med inträdet/återinträdet på arbetsmarknaden. Notabel är också skillnaden mellan arbetare och tjänstemän (här kan dock en utjämning vara på väg). Slutligen är helt uppenbart de regionala skillnaderna stora.

Vissa yrkeskategorier är dessutom hårdare drabbade än andra enligt *Tabell 6*. De yrkesgrupper som har särskilt hög arbetslöshet kan sorteras i två kategorier, dels sk fria yrken (dit man möjligen även kan hänföra hotell- och restauranganställda), dels yrken som är överrepresenterade i glesbygd (även gruvindustriarbetare och lantarbetare hade relativt hög arbetslöshet).

Tabell 7 Arbetslöshetens bakgrund 1983.

	Antal	%	Förväntad arbetslöshetstid (veckor)
Åtaget arbete slutfört	56 200	37,2	29,0
Personalinskränkning	36 100	23,9	57,4
Återinträdande	22 900	15,2	40,0
Nyinträdande	12 300	8,1	34,8
Permitterade	1 900	1,3	9,4
Övriga	21 700	14,4	47,8
SAMTLIGA	151 100	100,1	40,4

Källa: Björklund [1984] s 247.

Arbetslöshetens konsekvenser för individen

De två tabellerna i föregående avsnitt ger en viss indikation på att arbetslöshet eller en hög arbetslöshetsrisk i en del fall kan vara en följd av *medvetna val*. Exempelvis är det lätt att föreställa sig att ungdomar med låg försörjningsbörda medvetet står kvar eller går in i arbetslöshet för att slippa ett jobb som uppfattas som tråkigt eller alltför krävande. Boende i glesbygd kan under en tid tänkas acceptera arbetslöshet som ett bättre alternativ än flyttning. Skådespelare och musiker föredrar uppenbarligen ibland att vänta på ett nytt uppdrag istället för att (åtminstone tillsvi-dare) ta något annat jobb. Inte minst egenföretagarnas arbetslöshetsbakgrund ger en intressant fingervisning om att det för en del arbetslösa kan vara ett tillgängligt alternativ att starta eget.

Uppgifter om arbetslöshetens bakgrund tyder emellertid på att inslaget av frivillig väntan på ett bra jobb inte är dominerande. 1983 fördelade sig arbetslösheten på de bakgrundskategorier som framgår av *Tabell 7*. För åtminstone 60 procent av de arbetslösa var den utlösande faktorn att de inte längre behövdes på sin arbetsplats.

Arbetslösheten innebär i många sådana fall en faktisk avsaknad av tänkbara alternativ och därmed potentiellt mycket höga psykologiska, sociala och ekonomiska kostnader. Den mer än genomsnittliga arbetslösheten för exempelvis arbetare eller ensamstående mödrar kan knappast heller tolkas som ett utslag av frivilliga val, utan måste väl snarare ses som ett utslag av brist på alternativ på grund av låg utbildning eller bevärlig familjesituation.

Det hävdas ofta i den ekonomisk-politiska debatten att full sysselsättning är det kanske viktigaste fördelningspolitiska instrumentet. Sannolikt förhåller det sig också så att arbetslösheten är en av de viktigaste bestämningsfaktorerna bakom den totala välfärdsnivån i samhället och välfärdens fördelning.

Samtidigt är emellertid avsaknaden av empiriska studier på detta område påfallande. Björklund [1989,1990] har försökt besvara frågan om arbetslöshet bidrar till ökad ojämlikhet. Han konstaterar för det första att arbetslöshet är vanligare i den nedre hälften av inkomstfördelningen, och att därför ekonomisk-politiska åtgärder riktade till de arbetslösa med stor sannolikhet har utjämnande effekter. Han konstaterar också att långtidsarbetslöshet

har en negativ effekt på de arbetslösas lönenivå när de åter får arbete.

Däremot finner inte Björklund i dessa studier något statistiskt säkerställt samband mellan *förändringen* i arbetslöshet och en ökad ojämlikhet i inkomstfördelningen. Tendensen förefaller finnas där i fördelningen av individuella inkomster före skatt, men däremot inte i den från välfärdssynpunkt viktigare fördelningen av disponibla hushållsinkomster (efter skatt). Skillnaden kan bero på att skatter och subventioner återfördelar inkomster till de lägre inkomstgrupperna eller på att arbetslöshet hos en medlem av ett hushåll kan kompenseras av ökade inkomster hos någon annan medlem av hushållet.

De allvarligaste potentiella konsekvenserna av arbetslöshet för individen har naturligtvis att göra med sönderslagna sociala nätverk och i sista hand fysisk och mental ohälsa. I psykologisk litteratur (Warr [1983]) har angivits nio olika skäl till psykiska påfrestningar i samband med arbetslöshet:

1. Lägre inkomst
2. Enformigare liv
3. Minskad målinriktning
4. Minskad utrymme för beslutsfattande
5. Minskade möjligheter att utveckla och tillämpa färdigheter
6. Ökning av psykiskt farliga aktiviteter
7. Osäkerhet om framtiden
8. Begränsning av personkontakter
9. Förändrad social ställning

Man skulle kunna förvänta sig att sådana påfrestningar leder till mätbara effekter på de arbetslösas mentala hälsotillstånd. Den forskning som bedrivits på detta område (se t ex Björklund [1984] och Edin [1989]) har emellertid inte kunnat påvisa några klara samband av denna typ. Det finns visserligen statistiskt klarlagda samband mellan arbetslöshet och olika indikatorer på fysisk och mental ohälsa, men det innebär inte att man vetenskapligt kan belägga ett orsakssamband. Ett observe-

rat samband mellan arbetslöshet och alkoholism kan betyda att arbetslösheten orsakat alkoholism, men det kan också betyda att alkoholismen orsakat arbetslöshet. Även om arbetslösheten observeras i tiden före alkoholismen kan den egentliga bakomliggande orsaken vara en tredje (social eller individuell) icke observerad faktor, t ex skilsmässa.

Ett exempel på detta ges av Björklund [1984]. Han testade sambandet mellan arbetslöshet och två olika mått på psykisk ohälsa: dels jakande svar på frågor om psykisk sjukdom, depression, djup nedstämdhet, nervösa besvär, sömnbesvär eller allmän trötthet, dels konsumtion av lugnande medel eller sömnmedel. På tvärsnittsdata observerades ett statistiskt signifikant samband mellan arbetslöshet och psykisk ohälsa, även efter det att hänsyn tagits till andra bakgrundsfaktorer, som t ex kön och ålder. När studien gjordes om på paneldata, där samma individer följs över en längre tidsperiod, kunde något motsvarande samband däremot inte observeras. Resultatet tyder på att arbetslösheten oftare drabbar dem som redan har psykiska problem av olika slag, men det ger inte belägg för att arbetslösheten skulle förvärra det psykiska allmäntillståndet.

Edin [1989] undersökte effekterna på det psykiska allmäntillståndet av arbetslösheten hos 155 arbetare som friställdes i samband med en nedläggning i Olofström 1982. Det psykiska allmäntillståndet mättes som svaren på 12 frågor om koncentrations- och sömnsvårigheter, stress, självförtroende m m. Han lade särskild vikt vid förväntningsvariabler av olika slag. Några klara statistiska resultat visade sig svåra att erhålla, men skattningarna tyder på att förväntad arbetslöshet och tidigare arbetslöshet, som kommit överraskande, har negativa effekter, medan tidigare arbetslösheter snarast har positiva effekter på det psykiska allmäntillståndet vid arbetslöshet.

En slutsats av detta skulle kunna vara

att tidiga varsel vid permitteringar är en "mixed blessing"; visserligen kan den kommande arbetslöshetsperioden upplevas som mer positiv när man i god tid hinner anpassa sig till den, men å andra sidan innebär det tidiga varslat en lång period av stress och oro.

Två problemgrupper: ungdomar och långtidsarbetslösa

Vi kan med stor säkerhet redan idag säga att när arbetslösheten stiger kommer den att stiga särskilt mycket för två grupper: ungdomarna och de långtidsarbetslösa. Arbetslösheten i dessa grupper reser särskilda problem, som skall beröras i tur och ordning.

Björklund [1989] påpekar att arbetslöshetens åldersstruktur i de flesta länder följer ett U-format mönster med högre arbetslöshet än genomsnittligt för den yngre och äldre arbetskraften. I Sverige gäller detta endast i begränsad omfattning den äldre arbetskraften, och i vårt land finns de äldre också kvar på arbetsmarknaden betydligt längre än i de flesta jämförbara länder (Wadensjö [1991]).

Vad ungdomarna beträffar följer Sverige däremot det internationella mönstret. 1983, då den genomsnittliga öppna arbetslösheten låg på 3,5 procent, var arbetslösheten bland 16–19-åringar över 10 procent och bland 20–24-åringar 7 procent. Som jämförelse kan nämnas att ungdomsarbetslösheten (15–24 år) i de fyra största europeiska länderna under 1980-talet legat i storleksordningen 20 procent.

Till en del återspeglar dessa siffror en avsevärt högre frivillig rörlighet hos den yngre arbetskraften, i ett – ofta framgångsrikt¹ – sökande efter ett passande arbete. Många ungdomar genomgår vad Wadensjö [1986] kallar en "etableringsfas" på arbetsmarknaden, då de söker sig fram mellan ofta kortvariga arbeten med mellanliggande arbetslöshetsperioder. De genomsnittliga arbetslöshetstiderna är också betydligt kortare för den yngre ar-

betskraften än för de äldre. För de många unga som bor kvar hemma behöver inte en sådan sökarbetslöshet vara något större socialt problem.

Ändå står det helt klart att de nytilträdande ungdomarna är "outsiders" enligt modern arbetsmarknadsterminologi (se Lindbeck & Snower [1988]); de har dålig förankring på arbetsmarknaden, de har de kortaste anställningstiderna och drabbas därför först vid driftsinskränkningar, och de har liten inverkan på den kollektiva lönebildningen. Samtidigt finns det anledning att misstänka att arbetslöshetens bestående sociala konsekvenser blir värst för denna grupp. Studier visar (se t ex Wadensjö [1978]) att bland de arbetslösa ungdomarna finns förhållandevis många som förutom arbetsmarknadsproblemet har olika sociala problem.

För ungdomar med trassliga hemförhållanden, misslyckad skolgång och dålig förankring i kamratkretsen kan ett fast arbete utgöra den enda möjliga vagen till återupprättat självförtroende och ett socialt välanpassat liv. Å andra sidan kan ett misslyckande även på arbetsmarknaden leda till de första stegen på ett sluttande plan: alkoholism och annat drogberoende, social utslagning och kriminalitet. Kostnaderna för såväl individ som samhälle av en varaktigt hög ungdomsarbetslöshet kan alltså bli mycket stora. Det finns därför god anledning att vidta särskilda åtgärder för ungdomarna. I hög grad handlar det här om att skapa löne- och anställningsmässiga förutsättningar för fler lärlingsplatser.

Den andra problemgruppen utgörs av de långtidsarbetslösa. Det är väl känt att huvudfaktorn bakom den ökade arbetslösheten i Europa *inte* varit ett ökat inflöde i arbetslöshet, utan att arbetslös-

¹ Enligt Björklund & Holmlund [1989] resulterade frivilliga arbetsbyten i betydligt större löneförbättringar för den yngre arbetskraften (under 30) än för de äldre.

hetstiden forlängts för dem som redan är arbetslösa. Ett exempel från England visar detta. Mellan 1974 och 1983 steg arbetslösheten från 3,6 till 16,0 procent. Vid bägge tillfällena var det genomsnittliga inflödet i arbetslöshet 1,7 procent per månad. Istället steg den genomsnittliga arbetslöshetstiden (för avslutade arbetslöshetsperioder) från 2,1 till 9,4 månader (Löfgren & Engström [1989]).

Samma mönster går igen i Sverige: andelen långtidsarbetslösa (minst 6 månader) bland de arbetslösa steg mellan 1972 och 1984 från 11 till 28 procent (Bourdet & Persson [1991]). I denna utveckling fanns dels en trendkomponent, dels en konjunkturkomponent: år 1988 hade inte bara den totala arbetslösheten fallit, utan andelen långtidsarbetslösa hade också fallit till 21 procent. Långtidsarbetslösheten är också kraftigt överrepresenterad bland de äldre: bland de arbetslösa i åldern 55–64 år var mer än hälften långtidsarbetslösa under perioden 1983–1988. 1985–86 var den genomsnittliga arbetslöshetstiden för alla arbetslösa 15,5 veckor, medan den för åldersgruppen 55–64 år var 42,2 veckor (Björklund & Holmlund [1989]).

Det finns många skäl till att det blir allt svårare att få jobb ju längre man varit arbetslös. För det första förlorar den arbetslöse en del av sitt professionella värde genom att inte få underhålla sin yrkesskicklighet och tillägna sig nya kunskaper på arbetsplatsen. För det andra har långtidsarbetslösheten en signaleffekt på arbetsmarknaden såtillvida att en potentiell arbetsgivare kan undra varför ingen annan velat anställa den långtidsarbetslöse och därför föredra att anställa en sökande med kortare arbetslöshetstid. För det tredje kan den arbetslöses sökaktivitet avta efter en lång period av resultatlös sökande efter arbete.

På den tredje punkten har en hel del forskning ägnats frågan huruvida ett generöst tilltaget och långvarigt arbetslöshetsunderstöd kan medverka till att arbetslöshetstiderna blir längre än de an-

Tabell 8 Arbetslöshetsunderstödet varaktighet och arbetslöshetstiderna (1985).

Land	Understödet varaktighet	Andel arbetslösa över ett år (%)
Belgien	Obegränsad	68
Storbritannien	Obegränsad	41
Nederländerna	Obegränsad	55
Tyskland	Obegränsad	31
Frankrike	30 månader	47
Sverige	14 månader	11
USA	6 månader	9

Källa: Burtless [1987].

nars skulle ha varit. Vissa sådana tendenser har spårats av såväl Björklund och Holmlund [1989] som Löfgren och Engström [1989]. Den kanske starkaste förespråkaren för att omfattande sådana effekter föreligger är Layard (se t ex [1989]), som bla föreslår en intuitiv tolkning av *Tabell 8*.

Layard menar att den stora ökningen av långtidsarbetslösheten i Europa berott på att man låtit arbetslösheten stiga och sedan inte skapat några mekanismer som driver arbetskraften tillbaka till arbetsmarknaden. I USA är det fattigdomen som tvingar de arbetslösa tillbaka till arbetsmarknaden, i Sverige är det den aktiva arbetsmarknadspolitiken. I de stora europeiska länderna har det istället blivit en livsform att leva på arbetslöshetsunderstöd. Layards recept mot detta är inte att försämra nivån på understödet, utan att efter en viss tids arbetslöshet sätta in arbetsmarknadspolitiska åtgärder i syfte att få den arbetslöse tillbaka i ett reguljärt jobb.

Slutsatser

Det finns anledning att kringgärda de resultat som här presenterats med stor för-

siktighet då det gäller att dra slutsatser om hur en kraftigt stigande arbetslöshet skulle kunna slå i Sverige. Genomgången här har ju begränsats till studier på svenska data och vi har hittills under efterkrigstiden inte upplevt en nivå på arbetslösheten överstigande 3,5 procent. Arbetslöshetens negativa effekter kan tänkas tillta kraftigt över denna nivå. Dessutom är genomgången av litteraturen med all säkerhet ofullständig, och det är fullt tänkbart att här förbisedda källor pekar i annan riktning. Det är i så fall min förhoppning att vi kommer att få se fler artiklar i *Ekonomisk Debatt* i detta ämne under hösten.

Om trots dessa reservationer några slutsatser skulle vågas, så kan man tänka sig följande generaliseringar:

- Litteraturen ger inte underlag för några prognoser om individuella eller sociala katastrofer till följd av en stigande arbetslöshet. Överhuvud taget förefaller det svårt att belägga några orsakssamband som går från arbetslöshet till försämrad inkomstfördelning eller försämrat psykiskt allmäntillstånd.
- Däremot är det klart belagt att arbetslösheten slår särskilt hårt mot redan tidigare svaga grupper på arbetsmarknaden. Dessa grupper kan på så sätt få bära en oproportionerligt stor andel av Sveriges anpassningsbörda till ett låginflationssamhälle.

I den mån dessa två slutsatser innehåller någon sanning så ligger här också nyckeln till en framgångsrik politisk hantering av arbetslöshetsproblemet: de ekonomisk-politiska insatserna skall riktas till dessa svaga grupper ("outsiders") så att huvuddelen av anpassningsbördan får bäras av arbetsmarknadens kärngrupper ("insiders") i form av större arbetslöshetsrisker vid höga lönekrav, högre krav på geografisk och yrkesmässig rörlighet och längre söktider mellan varaktiga anställningar.

Nedväxlingen till en lägre inflationstakt bör i så fall kunna ske utan de bestående sociala skador som drabbat andra europeiska länder.

Referenser

- Bjorklund, A, [1984], "Arbetslöshetens effekter för individen – en granskning av den svenska forskningen". I *Arbetsmarknadspolitik under omprövning*, SOU 1984:31.
- Bjorklund, A, [1989a], "Why is the Swedish Unemployment Rate so Low?". Stencil. IUI, Stockholm.
- Bjorklund, A, [1989b], "Unemployment, Labor Market Policy and Income Distribution". SOFI och IUI.
- Bjorklund, A, [1990], "Unemployment and Income Distribution: Time Series Evidence from Sweden". SOFI och IUI.
- Bjorklund, A & Holmlund, B, [1989], "Job Mobility and Subsequent Wages in Sweden". I van Dijk, J m fl, (red), *Migration and Labor Market Adjustment*. Kluwer.
- Bourdet, Y & Persson, I, [1990], "Long-term Unemployment in a Recovering Economy". *Labour*, vol 4.
- Burtless, G, [1987], "Jobless Pay and High European Unemployment". I Lawrence, R Z & Schultze, C L (red), *Barriers to European Growth*. Brookings Institution, Washington DC.
- Edin, A, [1989], "Unemployment Duration and Competing Risks: Evidence from Sweden". *Scandinavian Journal of Economics*, vol 91.
- Holmlund, B, Löfgren, K-G & Engström, L [1989], *Trade Unions, Employment and Unemployment Duration*, Clarendon Press, Oxford.
- Kazamaki, E, [1991], *Firm Search, Sectoral Shifts, and Unemployment*. Studies on Labor Market Adjustment in Sweden. Swedish Institute for Social Research 17.
- Layard, R, [1989], "Comment". I Holmlund, Löfgren & Engström.
- Lindbeck, A & Snower, D, [1988], *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Löfgren, K-G & Engström, L, [1989], "The Duration of Unemployment: Theory and Empirical Evidence". I Holmlund, Löfgren & Engström.

- Soderstrom, H T, (red), [1988], *Hur skall valfarden fördelas? Konjunkturrådets rapport 1988*. SNS Forlag, Stockholm.
- Soderström, H T, (red), [1991], *Sverige vid vändpunkten, Konjunkturrådets rapport 1991*. SNS Forlag, Stockholm.
- Wadensjö, E, [1978], "Ungdomsarbetslosheten". *Ekonomisk Debatt*, årg 6, nr 4, s 224-235.
- Wadensjö, E, [1986], "Arbetsmarknaden for ungdomar". *Ekonomisk Debatt*, årg 14, nr 4, s 275-276.
- Wadensjö, E, [1991], "Early Exit From the Labor Force in Sweden". I Kohli, M, Rein, M, Guillemard A M, van Gunsteren, H (red), *Time for Retirement: Comparative Studies of the Decreasing Age of Exit from the Labor Force*. Cambridge University Press (under utgivning).
- Warr, P, [1983], "Work, Jobs, and Unemployment". *Bulletin of the British Psychological Society*, vol 36.